

Є. Ю. Джумига

**ПАЛИВНА КРИЗА В ОДЕСІ У ПЕРІОД
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917 РР.):
СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ**

Ключові слова: Одеса, Перша світова війна, вугілля, дрова, паливна криза.

Ключевые слова: Одесса, Первая мировая война, уголь, дрова, топливный кризис.

Key words: Odesa, First World War, coal, firewood, fuel crisis.

Перша світова війна корінним чином змінила матеріально-побутові умови не тільки військового, але й цивільного населення Російської імперії. Мобілізація економіки для військових потреб залишила міста та села без необхідних ресурсів, в тому числі палива, а дефіцит та суттєве подорожчання цін на вугілля та дрова безпосередньо вплинули на повсякденне життя населення.

Проблема розвитку паливної промисловості протягом Першої світової війни привертала увагу багатьох радянських істориків, однак, як правило, не ставала темою спеціальних досліджень. До того ж їх дослідження в основному присвячені економічному аспекту проблеми, вони детально розглядали причини та наслідки для промисловості паливної кризи [1]. Вплив паливної кризи на економічний розвиток українських земель під час Першої світової війни розглядається в фундаментальному виданні «Економічна історія України» [2]. Історики О. Реєнт та О. Сердюк проаналізували в своїй монографії розвиток вугільної промисловості в часи війни [3]. Окремі аспекти впливу паливної кризи на повсякденне життя людей дослідила київський історик О. Вільшанська [4].

Метою статті є дослідити вплив дефіциту та подорожчання палива на життя населення Одеси, проаналізувати динаміку цін на вугілля та дрова протягом Першої світової війни, заходи влади та дії місцевого населення, направлені на подолання паливної кризи.

О. Реєнт та О. Сердюк відзначають, що Перша світова війна змінила становище на паливному ринку імперії в несприятливому напрямку. Це було викликано декількома факторами. По-

перше, через закриття кордонів Російська імперія перестала отримувати іноземне паливо. По-друге, зупинився видобуток вугілля у Домбровському басейні. По-третє, різко погіршилося фінансування промисловості, що негативно вплинуло на комерційні стимули для проведення затратних підготовчих робіт у вугільній промисловості. По-четверте, війна виявила величезний дефіцит рухомого складу залізниць та їх недостатню пропускну спроможність [3, с. 19].

Цілком закономірним було подорожчання палива для населення Одеси, яке почалося ще напередодні вступу у війну Російської імперії. Вже 26 липня 1914 року кам'яне вугілля коштувало 38–40 копійок за пуд у місті та до 50 копійок на околицях. Через два дні в пресі з'явилися повідомлення, що ціни виросли вже до 40–45 копійок. При цьому до розв'язання війни пуд вугілля можна було придбати за 26 копійок. Дрова в цей час продавали по 23 копійки за пуд, а вже у листопаді 1914 року вони подорожчали до 32 копійок [5].

У 1915 році ціни на паливо виросли більше, ніж у два рази. Якщо у січні пуд кам'яного вугілля коштував 34–40 копійок, то у грудні вже 80–85 копійок [6, арк. 3, 58]. Однак навіть по таких цінах паливо не завжди можна було вільно придбати. У відомостях довідкових цін, які склалися чиновниками міста, відзначалося, що з лютого по травень вугілля було відсутнє у продажу. Так само можна простежити збільшення цін на інші види палива. У січні 1915 року соснові дрова коштували 25 копійок за пуд, а в грудні вже 45 копійок. Влітку внаслідок зменшення попиту ріст цін на деякий час зупинився [6, арк. 3, 58]. На початку 1916 року ціна за пуд вугілля становила вже один карбованець і п'ять копійок без доставки [7]. При цьому слід відзначити, що ціна вугілля на місці видобутку становила лише 25 копійок [8]. А його собівартість навіть на початку 1917 року складала лише 21 копійку [9, с. 30]. Аналізуючи ціни на паливо, слід враховувати, що на приватних складах вони могли суттєво відрізнятись від офіційних. Торгівці продавали його вибірково і дорожче за встановлену таксу [10].

Внаслідок знаходження у місті значної кількості біженців та поранених збільшилися потреби у паливі, яке використовували дезінфекційна камера, лікарні, шпиталі та бані. Так, завідувачий міською дезінфікуючою камерою доповідав члену управи

санітарного відділення, що у січні 1914 року витрати вугілля сягали 355 пудів, а за відповідний проміжок часу 1913 року — лише 175 пудів. Внаслідок дезінфекції речей поранених, які прибували до Одеси, та арештованих планувалося в 1915 році витратити на 2000 пудів вугілля більше, ніж за попередній рік, а камера замість 3 разів на тиждень вимушена буда працювати 5–6 разів [11, арк. 6]. Потребували палива лікарні Червоного Хреста. Наприклад, в червні 1915 року до уповноваженого Російського товариства Червоного Хреста В. Маркова надійшло прохання видати 50 000 пудів вугілля для їх опалення [12, арк. 1].

Подорожчання цін на вугілля та його дефіцит викликали збільшення попиту на дрова. Якщо у 1913 році залізничним транспортом до Одеси їх було привезено 6 351 тис. пудів, у 1914 році — 4 951, то у 1915 — 13 239 [13, с. 134]. На дрова почали переходити навіть деякі фабричні підприємства. У довоєнні часи річна потреба у дровах складала приблизно 8–10 млн. пудів, а при нинішній ситуації — 20 млн. пудів [14]. Як наслідок, у місті виник попит на професію дроворубів. Правління єврейського комітету допомоги біженцям влаштувало частину біженців на таку роботу. Отримували вони по 2,5 копійки за пуд та забезпечували в основному незаможне населення Одеси [15].

Одночасно з підвищенням попиту на дрова збільшилося використання гасу, на якому навіть в домівках заможних людей стали готувати їжу. Однак і його не вистачало: за розпорядженням міської влади, в одні руки продавали не більше 10 фунтів гасу [4, с. 64]. Ще одним видом палива, яким намагалися замінити традиційне вугілля та дрова, став торф. Товариство фабрикантів та заводчиків здійснило розвідку в районі Одеси з метою його пошуку. При цьому було виявлено запаси торфу і, за словами, інженера М. Шахрая, який керував роботами, він був цілком придатним для опалювання. Як повідомляє газета «Маленький одесский листок» 12 січня 1916 року, вже було розпочато роботи по його видобутку і найближчим часом можна було очікувати першу партію цього палива в Одесі [16].

Восени-взимку 1916 року внаслідок дефіциту та поганої якості вугілля виникли перебої у освітленні багатьох районів міста. Тому міська влада вирішила зменшити споживання палива

шляхом економії електроенергії та прийняла «Обов'язкову постанову про порядок користування електричною енергією центральної освітлювальної станції». Даний документ забороняв власникам ілюзіонів, театрів та концертних залів користуватися електроенергією з четвертої години дня до восьмої вечора. Окрім того від власників кафе, їдалень, ресторанів вимагалось зменшити її споживання на одну третину, власників магазинів і складів — на половину, а господарів готелів — не менше, ніж на одну п'яту. Порухники постанови могли отримати штраф до 3000 рублів або арешт до 3 місяців [17].

Місцева влада робила спроби налагодити постачання палива, однак не була спроможна забезпечити все населення Одеси дешевим паливом. Безумовно, що це відобразалося на настроях мешканців міста. На початку 1916 року, підводячи підсумки діяльності міської управи, одна з одеських газет писала: «Как выше уже указано, деятельность городской управы очень мало содействовала смягчению переживаемых нашим населением испытаний. Мы уже видели роль управы в борьбе с дороговизной топлива. И здесь, как и в других случаях, приходится возлагать надежды больше на общественную и частную инициативу» [18]. Подібні статті у періодичній пресі лише підсилювали негативне ставлення одеситів до міської влади. Про це 2 грудня 1915 року доповідав у своєму звіті товаришу міністра внутрішніх справ Російської імперії начальник жандармського управління міста Одеси П. Заварзін. Він відзначав, що серед населення Одеси виникають підозри щодо заготівлі палива міським управлінням, оскільки воно продається дорожче своєї вартості [19, арк. 29].

Необхідно відзначити діяльність різноманітних кооперативних товариств і організацій, які забезпечували населення вугіллям та дровами за зниженими цінами. Так, товариства прикажчиків-християн та прикажчиків-євреїв закуповували паливо і продавали його своїм членам за зниженими цінами [20]. Так само фабрика бляшаних виробів торгового дому «Д. Вальтух» постачала робітникам найбільш дефіцитні товари — вугілля, цукор, картоплю тощо [21]. Навіть студенти Новоросійського університету організували спеціальне бюро, яке займалося постачанням різних товарів, в тому числі і гасу [22, арк. 23].

Окрім дефіциту та підвищення цін на паливо, актуальною проблемою в цей час було значне погіршення його якості. Частка попелу у донецькому вугіллі збільшилася у порівнянні з довоєнним часом з 10–11 % до 13–14 %. Це було викликано збільшенням попиту при нестачі робочої сили, адже замість дорослих кваліфікованих робітників, які були мобілізовані на фронт, в шахти прийшли менш досвідчені жінки, діти, біженці та військовополонені [23, с. 108]. Відповідно зменшилася і продуктивність праці, яка у 1917 році складала 65 % від рівня 1913 року [24, с. 275, 277]. А середньорічна продуктивність праці одного робітника у вугільній промисловості Донбасу становила 9,17 тис. пудів у 1913 році, 9,1 тис. пудів — у 1914, 7,45 тис. пудів — у 1916 році [25, с. 546].

Складною ситуацією з постачанням палива користувалися спекулянти та шахраї. Наприклад, вуличні продавці спеціально знижували ціну на вугілля, однак обвішували покупців, замість 30–40 пудів палива покупець отримував лише 20–25 [26]. Ще один оригінальний спосіб збільшення ваги дров був запозичений у молочників, які додавали до молока води. Дрова поливали водою, після чого вони суттєво збільшували свою вагу і погано горіли [27].

Вплинув дефіцит палива на процес навчання. Зокрема в деяких школах Одеси учнів звільнили від занять, оскільки не вистачало дров для опалення [28]. Проблеми з постачанням палива відзначилися на міських банях, оскільки лише за жовтень-листопад було закрито 13 закладів (напередодні війни в Одесі функціонувало до 50 бань) [29]. Безумовно, що це мало негативні наслідки для санітарно-епідеміологічної ситуації в місті, оскільки в Одесі перебувала значна кількість біженців та військових.

Перша світова війна внаслідок призупинення експорту вугілля з-за кордону, мобілізації економіки для військових потреб, призову кваліфікованих робітників вугільної промисловості до діючої армії та інших причин викликала дефіцит палива в Одесі, що безпосередньо вплинуло на життя населення. З самого початку війни у місті можна було спостерігати зростання цін на вугілля та дрова. Криза була підсилена додатковими витратами палива на дезінфекцію, опалення приміщень тощо, що було викликано присутністю значної кількості біженців та

військових у місті. Дефіцит вугілля та дров викликав проблеми з освітленням міста, певною мірою призупинив навчальний процес, змусив мешканців міста та промисловців звертатися до альтернативних видів палива (газ, торф). Місцева влада робила спроби вирішити проблему з постачанням палива, для чого була створена спеціальна комісія. Однак міська влада не змогла забезпечити Одесу необхідною кількістю палива. Населення спробувало вирішити проблему з подорожчанням палива шляхом організації різноманітних кооперативів, в яких вугілля та дрова продавалися по занижених цінах.

Джерела та література

1. Кошик А. К. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции / А. К. Кошик. — К., 1965. — 324 с.; Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX — начале XX века / А. А. Нестеренко. — М., 1954. — 308 с.; Нестеренко О. О. Развитие промышленности на Украине. — Ч. 2.: Экономическая подготовка Великой Жовтневої соціалістичної революції / О. О. Нестеренко. — К., 1962. — 560 с.; Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. — М., 1973. — 656 с.; Щербина Й. Т. Робітничий клас України та його революційна боротьба у 1914–1917 роках / Й. Т. Щербина. — К., 1963. — 368 с.
2. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: В 2 т. Т. 2 / відп. ред. В. А. Смолій. — К., 2011. — 608 с.
3. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. — К., 2004. — 480 с.
4. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 56–70.
5. Одесский листок. — 1914. — 26, 28, 29 июля, 4 ноября.
6. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 16. — Оп. 91. — Спр. 51.
7. Одесские новости. — 1916. — 28 января.
8. Маленький одесский листок. — 1915. — 10 сентября.
9. Известия особого совещания по топливу. — 1917. — № 4.
10. Маленький одесский листок. — 1915. — 13 июля.
11. ДАОО. — Ф. 16. — Оп. 91. — Спр. 46.
12. ДАОО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 6.
13. Известия особого совещания по топливу. — 1917. — № 2.
14. Маленький одесский листок. — 1915. — 22 июля.
15. Маленький одесский листок. — 1915. — 27 ноября.
16. Маленький одесский листок. — 1916. — 12 января.

17. Маленький одесский листок. — 1916. — 4 декабря.
18. Одесские новости. — 1916. — 1 января.
19. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 385. — Оп.2. — Спр. 139.
20. Маленький одесский листок. — 1915. — 15 августа.
21. Маленький одесский листок. — 1915. — 16 ноября.
22. ЦДІАК України. — Ф. 385. — Оп.2. — Спр. 195.
23. Шох П. К вопросу об ухудшении качества Донецкого каменноугольного топлива / П. Шох // Известия особого совещания по топливу. — 1917. — № 2. — С. 108–110.
24. Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX — начале XX века / А. А. Нестеренко. — М., 1954. — 308 с.
25. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. — Ч. 2.: Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції / О. О. Нестеренко. — К., 1962. — 560 с.
26. Маленький одесский листок. — 1915. — 7 ноября.
27. Война и мир. — 1916. — № 1.
28. Маленький одесский листок. — 1916. — 16 ноября.
29. Маленький одесский листок. — 1916. — 10 декабря.

Анотації

***Джумига Е. Ю.* Топливный кризис в Одессе в период Первой мировой войны (1914–1917 гг.): социальные аспекты проблемы.**

Исследуется влияние топливного кризиса на жизнь населения Одессы во время Первой мировой войны (июль 1914 — февраль 1917 гг.). Анализируется динамика цен на уголь и дрова, действия центральной и местной властей, направленные на преодоления дефицита топлива.

***Dzhumiga Eu.Yu.* The impact of the fuel crisis on the population of Odesa during the First World War (July 1914 — February 1917).**

The dynamics of prices for coal and firewood, the activities of local and central authorities to overcome the shortage of fuel are analyzed in the article.